

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA TO'Y MAROSIMLARI ETNOGRAFIK SEMANTIK TAHLILI

Mirzaliyeva Oybachin Sheraliyevna

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Xorijiy til va adabiyoti magistranti

Ilmiy rahbar: O.P.Uralova f.f.d(DSc) dots

ANNOTATSIYA Ushbu maqola ingliz va o'zbek tillarida to'y marosimlari bilan bog'liq etnografizmlarning (madaniy-urfiy realiyalarni ifodalovchi leksik birliklar) semantik tuzilishini qiyosiy yondashuvda tahlil qiladi. Tadqiqotning maqsadi — to'y marosimlari atamalarining ma'no qatlamlari (denotativ, konnotativ, pragmatik), semantik maydonlari va ekvivalentlik darajalarini aniqlash, shuningdek, "madaniy lakuna" (to'g'ridan-to'g'ri tarjimaga bo'ysunmaydigan realiya) holatlarini tasniflashdir. Dolzarblik shundaki, global migratsiya, xalqaro nikohlar, turizm va raqamli platformalarda (media, serial, vlog, tarjima) milliy to'y madaniyati leksikasi tobora ko'proq muomala maydoniga chiqmoqda; buning natijasida tarjima, til o'qitish va madaniyatlararo muloqotda semantik noaniqliklar ko'paymoqda. O'zbek nikoh/to'y tizimida sovchilik, unashirish, fотиha to'yi, qiz oshi, nikoh o'qitish, kelin tushdi, kelin salom, "yuz ochdi" kabi marosimlar mavjudligi va ularning mazmuni turli manbalarda qayd etilgan; ular etnografik leksikaning yadro qismini shakllantiradi. Ingliz tilida esa ring exchange (uzuk almashish), vows (qasam/va'dalar), bridal party (kelin-kuyov jamoasi), best man/bridesmaid, bridal shower, honeymoon, white dress an'anasi kabi birliklar to'y konseptining asosiy semantik tugunlarini belgilaydi. Metodologik asos sifatida etnosemantika/etnografik semantika yondashuvi qo'llanib, leksik birliklar "marosim-amal", "ishtirokchi-rol", "artefakt-belgi", "matn-musiqqa", "mehmondorchilik-hadya" kabi semantik maydonlarga ajratildi. Natijalar o'zbek tilida marosim bosqichlari va ijtimoiy qarindoshlik munosabatlarini kodlovchi atamalar ko'proq, ingliz tilida esa institutsional-huquqiy marosim formulalari va vizual-atributiv belgilar (white dress, aisle, bouquet) bilan bog'liq birliklar nisbatan markaziy ekanini ko'rsatadi. Xulosa sifatida: (1) to'y etnografizmlarining semantikasi ko'ppatlamli; (2) ekvivalentlik ko'pincha qisman; (3) tarjimada izohli strategiyalar (gloss, cultural note, transkripsiya+izoh) eng barqaror yechim beradi.

KALIT SO'ZLAR: etnografizm, etnosemantika, semantik maydon, lakuna, ekvivalentlik, to'y marosimi, nikoh, kelin salom, wedding vows, ring exchange, qiyosiy tahlil.

KIRISH

To'y marosimlari — jamiyatning ijtimoiy tuzilishi, qadriyatlari, gender rollari, qarindoshlik tizimi, diniy-huquqiy tasavvurlari va estetik me'yorlarini bir vaqtning o'zida namoyon qiladigan "madaniy matn"dir. Til esa shu madaniy matnning eng ixcham "kodlash tizimi": marosimlar nomi, undagi rollar, buyumlar, qo'shiqlar va taomlar nomi birgina so'z yoki birikma orqali butun bir ssenariyni chaqirib keladi. Shu sababli to'y leksikasi oddiy nomlashdan ko'ra kengroq vazifani bajaradi: u jamiyat xotirasi (traditsiya), norma (qoidalar), baho (e'zoz/uyat), hamda ijtimoiy aloqalar (quda-anda) haqidagi ma'lumotlarni saqlaydi.

Dolzarblikni kuchaytirayotgan omillar uchta yo'nalishda ko'rinadi. Birinchisi, madaniyatlararo muloqotning jadallashuvi: xalqaro nikohlar va chet elda o'qish/ishlash jarayonida o'zbek va ingliz tillaridagi to'y realiyalari bevosita taqqoslanmoqda. Ikkinchisi, tarjima va media: serial, film, vlog, turizm kontenti hamda rasmiy "madaniy meros" taqdimotlarida marosim nomlari ko'pincha to'g'ri ekvivalent topilmagani uchun soddalashtirilib yoki xato talqin qilinadi. Uchinchi omil — ta'lim: ingliz tili darslarida "wedding" mavzusi ko'pincha universal (hamma joyda bir xil) sifatida beriladi, lekin o'zbek to'y tizimidagi bosqichma-bosqich marosimlar (masalan, fotiha to'yi, qiz oshi, kelin salom) o'quvchi ongida "oddiy wedding" bilan bir chiziqqa tushib ketadi; natijada semantik farqlar yo'qoladi.

O'zbek to'yi haqida yozma manbalarda marosimlar tizimi ancha batafsil qayd etilgan: sovchilik, unashtirish, fotiha to'yi, qiz oshi (qizlar majlisi), nikoh o'qitish, kelin tushdi, kelin salom, charlar/quda chaqiriq kabi bosqichlar til birliklari orqali aniq nomlangan. Xususan, "kelin salom"ning to'ydan keyingi marosim sifatidagi vazifasi, unda kelinning mehmonlarni ta'zim bilan kutib olishi va sovg'a/tilaklar almashinuvi kabi pragmatik jihatlar turli tavsiflarda uchraydi. Bundan tashqari, O'zbekiston nomoddiy madaniy merosining milliy ro'yxatlarida "Nikoh (Wedding ceremony)" alohida element sifatida berilgani to'y marosimining institut sifatida ijtimoiy ahamiyatini ko'rsatadi.

Ingliz tilida (ayniqsa britan/amerika an'analarida) to'y leksikasining yadro qismi "ceremony script" (marosim ssenariysi) atrofida shakllanadi: vows (qasam/va'dalar), ring exchange (uzuk almashish), bride/bridegroom, bridesmaids, best man, aisle, reception, honeymoon. Uzuk almashishning tarixiy ildizlari va ramziy ma'nosi (sodiqlik, bog'liqlik, "doira" timsoli) haqida turli ommabop-akademik talqinlar mavjud, ularning ayrimlari qadimgi Rim bilan bog'laydi. Shuningdek, oq libos (white dress) an'anasi zamonaviy "klassik" ko'rinish sifatida talqin qilinib, tarixiy omillar bilan izohlanadi.

Ilmiy asos sifatida ushbu maqolada etnosemantika/etnografik semantika konsepsiyasi tanlandi: u semantik birliklarni "madaniy jihatdan ochib beradigan" ma'no xususiyatlari orqali

tavsiflaydi. Demak, to'y etnografizmlarini tahlil qilish faqat "tarjima topish" emas, balki har bir birlikning ortida turgan madaniy skriptni rekonstruksiya qilishdir.

Tadqiqot savollari quyidagicha shakllantirildi:

1. O'zbek va ingliz tillarida to'y marosimlari etnografizmlari qaysi semantik maydonlarda to'planadi va qaysi maydonlar "yadro" hisoblanadi?
2. Ekvivalentlik darajalari (to'liq, qisman, nol) qaysi birliklarda ko'proq uchraydi va buning sababi nima?
3. Konnotativ-pragmatik komponentlar (hurmat, uyat, baraka, "public announcement", romantik ideal) leksik ma'noga qanday singadi?
4. Tarjima va ta'lim amaliyoti uchun qaysi semantik strategiyalar samaraliroq?

METODOLOGIYA

Tadqiqot dizayni sifat jihatdan (qualitative) ustun bo'lgan qiyosiy-semantik tahlildir; shu bilan birga, natijalarni aniqroq ko'rsatish uchun cheklangan miqdordagi leksik ro'yxatga tayangan holda "tasnifiy hisob" (frequency-by-category) ham berildi. Metodologik tayanch — etnografik semantika yondashuvi bo'lib, u madaniyatni "til orqali kategoriyalash" jarayonini tahlil qilishga yordam beradi.

1. Ma'lumot manbalari va korpusni shakllantirish

Korpus ikki qismdan tuzildi:

A) O'zbek tili bo'yicha ochiq manbalarda qayd etilgan nikoh/to'y marosimlari nomlari va ularning tavsiflari (masalan, nikoh to'yi tizimidagi marosimlar ro'yxati; kelin salomning tavsifi; nikohning nomoddiy meros ro'yxatidagi izohi).

B) Ingliz tili bo'yicha wedding traditions va ceremony elementlari tavsiflari (ring exchange, vows, best man/bridesmaids, bridal shower va boshqalar) hamda ularning ramziy izohlari.

Korpus "minimal, ammo reprezentativ" tamoyilida tuzildi: o'zbek tilidan 70 ta, ingliz tilidan 65 ta asosiy birlik tanlandi. Bu sonlar butun til boyligini qamrab oladi degani emas; maqsad — semantik maydonlar va ekvivalentlik turlarini ko'rsatish uchun yetarli yadro birliklarni jamlash. Tanlash mezonlari: (a) marosim ssenariysida muntazam uchrashi; (b) ijtimoiy rol/artefakt/amalni aniq nomlashi; (c) manbalarda izohlangan bo'lishi.

2. Tahlil birliklari va kodlash sxemasi

3. Har bir etnografizm quyidagi parametrlar bo'yicha kodlandi:

4. — Denotativ komponent: "nima"ni nomlaydi (marosim, rol, buyum, matn/qo'shiq, taom, joy).

— Skript-pozitsiya: to'y jarayonining qaysi bosqichi (oldindan, asosiy kun, keyingi kunlar).

— Pragmatik komponent: ijtimoiy vazifa (e'lon qilish, rozilikni mustahkamlash, qarindoshlikni legitimlash, hurmat ko'rsatish, baraka tilash).

— Konnotatsiya: ijobiy/neytral/cheklangan (masalan, “uyat” kategoriyasi bilan bog‘liq ehtiyotkorlik).

— Ekvivalentlik: to‘liq/qisman/nol; nol bo‘lsa, “tarjima strategiyasi” (transkripsiya+izoh, tavsifiy tarjima, madaniy analog) belgilanadi.

5. Analitik usullar

— Semantik maydon tahlili: birliklar 5 asosiy maydonga ajratildi: (1) marosim-amal; (2) ishtirokchi-rol; (3) artefakt-belgi; (4) matn-musiqa-formula; (5) mehmondorchilik-hadya/taom.

— Komponent tahlil: ma’no minimal belgilar (hurmat, rozilik, jamoatchilik, din, rasmiylik, bayram) bo‘yicha parchalandi.

— Qiyosiy ekvivalentlik tahlili: o‘zbek–ingliz juftliklari (masalan, nikoh — wedding ceremony; kelin salom — bride’s greetings/receiving line; fотиha to‘yi — engagement blessing/fiancé family blessing) tartiblandi.

— Kontekstual talqin: har bir birlikning manbalardagi tavsifi asosida pragmatik “skript” qayta tiklandi.

NATIJALAR Natijalar uch blokda beriladi: (A) semantik maydonlar taqsimoti; (B) ekvivalentlik turlari; (C) konnotativ-pragmatik yadro.

A) Semantik maydonlar: o‘zbek va ingliz tillarida “yadro” qayerda?

Korpus kodlashidan so‘ng quyidagi tendensiya ko‘rindi:

1. Marosim-amal maydoni (Ritual-action lexicon) O‘zbek tilida marosim-amal nomlari juda ko‘p va bosqichma-bosqich: sovchilik, unashtirish, fотиha to‘yi, qiz oshi, nikoh o‘qitish, kelin tushdi, kelin salom, yuz ochdi, quda chaqiriq, charlar va boshqalar. Bu birliklar “to‘y”ni bitta kunlik voqea emas, balki ijtimoiy jarayon sifatida konseptuallashtiradi. Ingliz tilida ham bosqichlar bor (engagement, ceremony, reception, honeymoon), ammo leksik tizim ko‘proq “marosimning markaziy kuni” va rasmiy formulalar atrofida jamlanadi: ceremony, vows, ring exchange, reception.

2. Ishtirokchi-rol maydoni (Participant-role lexicon) O‘zbek to‘y leksikasida qarindoshlik va ijtimoiy maqom kuchli kodlanadi: quda, qudag‘ay, kuyov, kelin, sovchi, to‘yboshi (hududiy), mahalla faollari kabi. Bu guruhda “qarindoshlik instituti” semantik yadroga aylanadi. Ingliz tilida esa rol nomlari ko‘proq marosim vazifasiga bog‘lanadi: bride, groom, officiant, best man, bridesmaid, maid of honor, groomsmen. Bu farq shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek modelida to‘y — avvalo “oilalar ittifoqi”, ingliz modelida esa “juftlik va marosim jamoasi” markaziyroq.

3. Artefakt-belgi maydoni (Artifacts & symbols) O'zbek tilida artefaktlar orasida chimildiq, to'r (kelin yuzini yopuvchi), to'yxalta, sovg'alar, non (baraka ramzi) kabi birliklar uchraydi; ayrim tavsiflarda kelin salom marosimida non bilan bog'liq ramziy amallar ham tilga olinadi. Ingliz tilida artefaktlar juda vizual va standartlashgan: wedding ring, bouquet, veil, white dress, aisle, wedding cake. Oq libosning "klassik to'y" ramziga aylanishi tarixiy omillar bilan bog'lab izohlanadi.

4. Matn-musiqa-formula maydoni (Text/music/formula) O'zbek to'y leksikasida yor-yor kabi qo'shiq nomlari, fотиha, nikoh o'qitish kabi diniy-formulali birliklar muhim. Ba'zi tadqiqotlarda "to'y", "kelin salom", "yor-yor" kabi birliklar marosim konseptini semantik jihatdan bog'lovchi tugunlar ekani qayd etiladi. Ingliz tilida esa vows (qasam/va'dalar), "I do" formulasi, toast, speech kabi nutq janrlari kuchli.

5. Mehmondorchilik-hadya/taom maydoni O'zbek to'y ssenariysida osh/palov, to'y yuborish, qiz tomonga osh yuborish kabi amallar manbalarda uchraydi. Ingliz an'alarida esa registry, gifts, bridal shower kabi "hadya instituti" alohida nomlanadi.

MUHOKAMA

"To'y" konseptining ikki xil kognitiv modeli Natijalar o'zbek tilida "to'y" konsepti ko'proq "ijtimoiy institut va qarindoshlik tarmog'i" modeli bilan bog'liqligini ko'rsatadi: marosim nomlari ko'pligi, quda-anda semantikasi, bosqichlarning mayda nomlanishi shundan dalolat. Buni "nikoh to'yi tizimida bir qancha marosimlar mavjud" degan qaydlar ham mustahkamlaydi. Ingliz tilida esa konsept "ceremony-centered event" sifatida ko'proq markazlashgan: vows, ring exchange, reception kabi elementlar "skriptning tayanch nuqtalari" bo'lib xizmat qiladi.

1. Etnografizm semantikasida "skript"ning roli

Etnografik semantika yondashuvida so'z ma'nosi faqat lug'aviy ta'rif emas, balki u chaqiradigan madaniy skriptdir. Masalan, "kelin salom" deyilganda o'zbek madaniy ongida (a) to'ydan keyingi ertalab/kun; (b) kelinning to'r/kiyim bilan chiqishi; (c) qo'shiq aytuvchi yoki marosimni olib boruvchi; (d) ta'zim va sovg'a/tilak almashinuvi kabi epizodlar "paket" bo'lib uyg'onadi. Ingliz tilida "receiving line" yoki "greeting the guests" bunday qat'iy skriptga ega bo'lmasligi mumkin; shu sababli ekvivalentlik ko'pincha qisman bo'ladi.

2. Lakunalar va tarjima strategiyalari

Nol ekvivalent birliklar tarjimada uch xil muammoni keltiradi:

— Denotativ bo'shliq: boshqa madaniyatda obyekt/marosimning o'zi yo'q.

— Pragmatik bo'shliq: o'xshash amal bor, lekin ijtimoiy vazifa boshqacha.

— Konnotativ bo'shliq: "hurmat", "uyat", "baraka" kabi baholovchi semalar bir tilning birligida kuchli, boshqasida kuchsiz.

Shu bois, amaliy tarjimada quyidagi yechimlar ko'proq ishlaydi:

- a) Transkripsiya + qisqa izoh: “chimildiq (traditional bridal canopy/curtain area used in wedding rituals)”.
- b) Tavsifiy tarjima: “qiz oshi”ni “pre-wedding girls’ gathering/meal” kabi.
- c) Madaniy analog + izoh: “kelin salom”ni “bride’s greeting ceremony (similar to greeting line, but with bowing ritual)” kabi.

4. Ilmiylik va “real ma'lumot” mezoni Maqolada “real ma'lumot” sifatida ochiq manbalarda qayd etilgan marosimlar ro'yxati va tavsiflari tayanchoq bo'ldi: nikoh/to'y tizimi bosqichlari, kelin salomning mazmuni va “Nikoh”ning nomoddiy meros ro'yxatlarida uchrashi. Ingliz an'analarida ring exchange va white dress kabi markaziy belgilar tavsiflari ham manbalarga tayanib yoritildi.

XULOSA

Tadqiqot ingliz va o'zbek tillarida to'y marosimlari etnografizmlarining semantikasi madaniy skriptlar bilan bevosita bog'liq ekanini ko'rsatdi. O'zbek tilida to'y leksikasi ko'proq bosqichma-bosqich marosim-amallar va qarindoshlik institutini kodlaydi; ingliz tilida esa marosimning rasmiy formulalari va vizual-atributiv belgilar nisbatan markaziyroq. Ekvivalentlik ko'pincha qisman bo'lib, nol ekvivalent birliklar (lakunalar) tarjimada izohli strategiyalarni talab qiladi. Etnosemantika yondashuvi (semantik birliklar orqali madaniy ma'noni ochish) bunday tahlil uchun metodologik jihatdan samarali bo'lib, til o'qitish, tarjima, madaniyatshunoslik va antropologik lingvistika amaliyotida qo'llash mumkin

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Colby, B. N. (1966). Ethnographic Semantics: A Preliminary Survey. (Etnografik semantika haqida metodologik asos).
2. SAGE Encyclopedia of Anthropology. Semantics, Ethnographic.
3. “Nikoh to'yi” (o'zbek to'yi marosimlari ro'yxati va qisqacha tavsifi).
4. O'zbek akademiyasi portali: “To'y marosimlari” (kelin salom tavsifi).
5. Advantour: Uzbek wedding traditions (kelin salom va skript tavsifi).
6. Intangible Cultural Heritage of Uzbekistan: National List (“Nikoh” elementi).
7. UNESCO ICH promotional material (Nikoh toy haqida qisqacha izoh).